

6 PSYKOPATI OCH KAPITAL – OM PENGAR, NORMER OCH NÄTVERK

”HÄLSA KAN KÖPAS”, lär det stå över porten till hälsovårdsdepartementet i Washington. Även om denna sats får uttydas med försiktighet, är utan tvivel sambandet mellan ekonomi och hälsa knutet med många trådar.¹

Einar Sjövall & Axel Höjer, ur *Medicinsk medborgarkunskap* (1929)

Bland dem som kategoriserades som psykopater återfanns en bred variation av yrken. De fall jag kartlagt uppvisar allt från drängar och rävskötare till lärare och bankdirektörer. Men detta betyder inte att klass var en irrelevant faktor vare sig vad gällde diagnostik, hospitalisering eller utskrivning.

Ester J:s fall är ett bra exempel på ett återkommande tema i mina fallstudier. Även om det kan antas att patienter med högre utbildning och social ställning var mer benägna att skriva till Sinnessjuknämnden, var ändå majoriteten av de som skrev människor med mindre privilegierad bakgrund. Många kom från direkt prekära förhållanden. Och detta gav dem tveklöst ett sämre utgångsläge när det gällde att förhandla sig till utskrivning. Den klassrelaterade ojämlikheten återspeglas exempelvis i hur läkare bedömde patienters beteende, i bedömningar av patienters förmåga att klara sig ekonomiskt utanför sjukhuset, och även, vilket är viktigt, i patienters användning och nytta av sociala nätverk. Medan bekanta till en patient som Ester J. kunde avfärdas kollektivt som ”kriminella parasiter” och rentav åberopas för att argumentera *mot* utskrivning, kunde patienter med högre social status och bekanta på inflytelserika positioner i samhället tvärtom få fördel av sina kontakter när de bad att få bli utskrivna. Som jag redan visat hjälptes till exempel den hysterioide psykopaten Martin E.

1. Sjövall & Höjer, *Medicinsk medborgarkunskap*, s. 190.

av att hans far, som beskrevs som lektor vid Stockholms högskola, lyfte fram sonens positiva egenskaper.

Fallet Birgit C. kan än tydligare illustrera de fördelar som en mer stabil klassbakgrund och framför allt ett starkt kulturellt och socialt kapital kunde innebära i förhandlingsprocesserna. Birgit C. kom från en familj av liberala och radikala publicister. Hennes farfar hade i mitten av 1800-talet startat en tidning med mottot ”att bekämpa maktens missbruk och vindicera även de arbetande och medellösa folkklassernas mänskliga och medborgerliga rättigheter”, och blev senare riksdagsman. Hennes far, som avlidit ett halvår innan Birgit C. blev ett fall för rättsväsendet och psykiatrin, var en känd Lundaprofil – publicist och humorist – och nära vän till bland andra August Strindberg.² Birgit C. hade själv varit involverad i de kulturradikala kretsarna kring Clarté under studietiden i Lund i slutet av 1920-talet.³ Inget av detta nämndes direkt i förhandlingarna, men det hade sannolikt betydelse för de kontakter och färdigheter som Birgit C. kunde åberopa, och som, som vi ska se, kom att få stor betydelse för fallets progression.

Birgit C. häktades i januari 1935, på sin 28-årsdag, efter ”vållande av eldskada” några dagar tidigare. Eller som Elin Wingqvist-Renck, överläkare på kvinnoavdelningen vid Sundby sjukhus, uttryckte det i ett brev till Sinnessjuknämnden två och ett halvt år senare: ”eldsvåda i en uthusbyggnad, orsakad av pat., som i förbittring över att hennes ’fästman’ hade förhållande med en annan kvinna, ovarsamt handskats med eld och underlåtit vidtagna åtgärder för eldens släckande”.⁴

Wingqvist-Renck noterade att Birgit C. kom från ”ett bildat hem” och att hon själv hade tagit en filosofie kandidatexamen. Hennes bakgrund beskrevs ändå som något instabil, med en far som ”betraktades som ett original” och en mor som rapporterats ha en ”hysterisk läggning”. Birgit

2. Se Fredrik Tersmeden, ”[N.N.] – skribent, skämtare, stadsfullmäktig, svampkännare och ständig student”, *Lundensaren* nr 5, mars 2014; Jan Mårtensson & Andrzej Ploski, *Lundaprofiler under tusen år* (Malmö: Sydsvenskan, 1999), s. 59–60; utlåtande om sinnessillstånd från Peter Varenius, Lillhagens sjukhus, till Domhavanden i Askims, Västra och Östra Hisings samt Sävedals härader, 30 april 1935, i Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA.

3. Se diverse anteckningar i Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA. Flera släktingar beskrev henne som kommunist och hon antydde också själv att hon var det. Utlåtande om sinnessillstånd från Peter Varenius 30 april 1935, i Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA.

4. Brev från Elin Wingqvist-Renck, överläkare avd. K., Sundby sjukhus, till SSN 13 okt. 1937. Akt med dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA. Mer detaljerade beskrivningar av händelseförloppet återfinns bl.a. i polisutredning, psykiatrisk utredning och journalanteckningar, bevarade i Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA. Elin Wingqvist-Renck (1895–1975) var överläkare vid Sundby sjukhus i Strängnäs 1931–1960.

1946 tilldelades både Elin Wingqvist-Renck och Ruth Svensson den kungliga medaljen *Illis quorum meruere labores*. Inga Cavalli-Björkman fick medaljen året efter. Faksimil från Expressen 6 juni 1946.

C. rapporterades också själv tidigt ha visat ”psykopatiska drag”. På grund av ”diverse ekonomiska svårigheter” hade hon så småningom hamnat ”i en i alla avseenden lågt stående miljö, där hon invecklades i tilltrasslade erotiska förbindelser”, och det var underförstått i denna miljö som den olyckliga eldsvådan inträffat.⁵ Av tidigare journalanteckningar, utredning av sinnestillstånd och polisförhör framgår att Birgit C. efter några kortare anställningar, som fick avbrytas på grund av svåra menstruationsbesvär, och frilansuppdrag hade gett sig på hundavel, och därpå råkat i en ekonomisk knipa som varken modern eller fattigvården ville rädda henne ur.⁶

Efter polisutredning kring eldsvådan togs Birgit C. in på Lillhagens sjukhus i Göteborg för observation. Den utredande läkaren, Peter Varenius, kom fram till att Birgit C. skulle betraktas som ”en psykopatisk personlighet med rubbningar framför allt inom känslolivets område i form av en patologiskt stegrad affektivitet med inslag av ’moral insanity’”, otillräknelig vid tiden för brottet, potentiellt både kriminell och suicidal, och i behov av vård på sinnessjukhus.⁷ Efter sammanlagt ett halvår på Lillhagen flyttades hon över till S:t Jörgens sjukhus och efter ytterligare

5. Brev från Elin Wingqvist-Renck, överläkare avd. K., Sundby sjukhus, till SSN 13 okt. 1937. Akt med dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA.

6. Se t.ex. journalanteckningar från 8 feb. 1935 i patientjournal från Lillhagens sjukhus; polisrapport, Mölndals polis, från 31 jan. 1935; utlåtande om sinnestillstånd från Peter Varenius 30 april 1935. Allt bevarat i Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA.

7. Utlåtande om sinnestillstånd från Peter Varenius 30 april 1935, i Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA.

nio månader till Sundby sjukhus utanför Strängnäs. På försättsbladet till patientjournalen noterades att hon var straffriförklarad för mordbrand.⁸ Hon blev även omyndigförklarad.⁹

Grunden för omyndigförklaring låg i att vissa vuxna individer bedömdes som inkapabla att ta hand om sig själva eller sin egendom. Att omhändertas inom psykiatri innebar dock inte att man per automatik blev omyndigförklarad, inte heller det att man bedömts otillräknelig i samband med en brottsutredning. I sinnessjuklagen 1929 stadgades att patienter som bedömdes som obotligt sinnessjuka skulle omyndigförklaras, medan patienter med sjukdom ”av botlig art” i stället skulle ges en god man, om det fanns behov av detta.¹⁰

I brevet till Sinnessjuknämnden i oktober 1937 beskrev Wingqvist-Renck Birgit C. som en ”psychopat med tidigare vissa epileptoida och schizophrena drag”. Hon framställdes också som en till att börja med ”synnerligen svårskött” patient med ”diverse såväl tanke- som sinnessvillor”. Läkaren konstaterade att Birgit C. efter snart ett och ett halvt år på Sundby fortfarande var ”betydligt egocentrisk och misstänksam” och att detta var personlighetsdrag som ”säkerligen alltid” skulle bestå. Ändå var Wingqvist-Renck nu beredd att rekommendera försöksutskrivning. Rekommendationen baserades på att Birgit C:s tanke- och sinnessvillor försvunnit, att hon visat på sjukdomsinsikt och på det stora hela ”funnit sig väl tillrätta” under den sista tiden. Mest avgörande var dock att Birgit C. sedan några månader tillbaka ”kommit i förbindelse” med den socialistiske politikern och publicisten Zeth Höglund, som vid denna tid verkade som chefredaktör för *Social-Demokraten*, och att denne ”visat sig synnerligen hjälpsam och förstående mot henne”. ”Zäta” Höglund hade personligen lovat Wingqvist-Renck att ”ta sig an” Birgit C. om hon blev försöksutskriven. Han kunde skaffa henne ”lämplig bostad i Stockholm” och lovade dessutom att ordna arbete. Birgit C. hade redan fått tillfälle att skriva i *Social-Demokraten* och Höglund förband sig att framöver även hjälpa henne att få uppdrag med statistiska undersökningar och översättningar. Han lovade också att antingen han själv eller hans dotter kunde ställa upp som övervakare.¹¹

Intressant är att Höglunds engagemang för Birgit C. inleddes under en period då *Social-Demokraten* drev en veritabel kampanj mot rättspsykiatriens förmodade missbruk av straffriförklaringar. Kampanjen hade

8. Försättsblad till Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA.

9. Detta framgår av diverse anteckningar och korrespondens i Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA.

10. Petré, *Minnen från Ulleråkers sjukhus*, s. 4; SFS 1929:321, § 75.

11. Brev från Elin Wingqvist-Renck till SSN 13 okt. 1937. Akt med dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA.

föranletts av Gunnar Kassmans publikation av boken *Strafflös* våren 1937 och leddes av Bernhard Greitz, som bland annat fick med sig flera kända advokater – som Hugo Lindberg, Henning von Melsted och Axel Hemming-Sjöberg – på sin sida.¹² I patientjournalen noterades redan i april 1937 att Birgit C. skrivit till Zeth Höglund i samband med publikationen av *Strafflös*, och att hon hoppades på att få den radikala advokaten Georg Branting till förmyndare.¹³ Det framgår också av diverse dokument i journalen att Birgit C. kände Höglund sedan tidigare, då hon arbetat ett halvår på *Social-Demokraten*, och att hon senare fick Brantings advokatbyrå att engagera sig i frågan om hennes omyndigförklaring.¹⁴ Wingqvist-Renck nämnde ingenting om detta i brevet till Sinnessjuknämnden, men uttryckte personlig oro för att Birgit C:s tillstånd skulle försämrats igen om hon inte fick ta den chans hon erbjudits. Hon avslutade brevet med att tillägga att även överinspektören för sinnessjukvården hade ställt sig ”välvillig till försöksutskrivning” vid en inspektion några dagar tidigare.¹⁵

Birgit C. skrev också själv ett brev, daterat dagen efter Wingqvist-Rencks, som skickades i samma försändelse till Sinnessjuknämnden. Birgit C. anhöll här ”vördsamt” om att få bli försöksutskrivnen. Hon hänvisade till att hon erbjudits sysselsättning i Stockholm av Zeth Höglund och att hon också ordnat med en övervakare, den juridikstuderande Elsa Höglund (”Zätas” dotter).¹⁶ Till brevet bifogades några artiklar som Birgit C. fått publicerade i *Social-Demokraten* under de senaste månaderna: ett par samlingsrecensioner av diktsamlingar respektive samtidsromaner och en lång recension av en bok om den amerikanske politiske skribenten och ekonomen Henry George.¹⁷

Dessutom bifogades ett brev från Zeth Höglund, som berättade att han kände Birgit C. sedan ett antal år tillbaka, då hon arbetat som

12. Qvarsell, *Utän vett och vilja*, s. 281–284. Se också t.ex. B. G-z. [sign. för Bernhard Greitz], ”Likhet inför rättspsykiatrin”, *Social-Demokraten* 5 aug. 1937; ”År socialt patos sinnessjukdom? Syster Gunhild satt inspärrad under bevakning”, osign. artikel i *Social-Demokraten* 11 aug. 1937.

13. Journalanteckningar 12 april 1937 i Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA.

14. Branting tog några år senare upp problemet med tidsobestämda ”straff” på sinnessjukhus, förvaringsanstalter och uppfostringsanstalter som ett av flera rättssäkerhetsproblem i sin bok *Lag-röta* (Stockholm: Trots allt!s förlag, 1943), s. 77–84.

15. Brev från Elin Wingqvist-Renck till SSN 13 okt. 1937. Akt med dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA.

16. Brev från Birgit C. till SSN 14 okt. 1937. Akt med dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA.

17. Sign. C.B., ”Sommarlyrik”, *Social-Demokraten* 21 juli 1937; ”Henry George, jordreformatorn”, *Social-Demokraten* 9 okt. 1937, ”Några översättningar”, *Social-Demokraten* aug. 1937, även sparade i akten med dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA.

volontär på *Social-Demokraten*, och att de nu åter stod i kontakt sedan ett halvår. Mestadels via brev, men Höglund hade också besökt Birgit C. på sjukhuset ett par gånger, samt, en vecka innan brevet skrevs, ”träffat henne i Stockholm för att hjälpa henne med en arbetsansökan”. Höglund var också nöjd med de recensioner Birgit C. skrivit till tidningen under sommaren, och konstaterade att hon där gjort ”ett omdömesgillt och gott arbete”.¹⁸ Höglunds ”lekmannaomdöme” om Birgit C. var ”att hennes hälsotillstånd nu skulle medgiva ett återbördande till friheten och till ett arbete, som motsvarar hennes utbildning och intellektuella intressen”. Om Sinnessjuknämnden var av samma åsikt kunde Höglund erbjuda arbete åt Birgit C. för åtminstone ett halvår framåt och kontroll över henne under den tid som ansågs nödvändig.¹⁹

Ett brev till Wingqvist-Renck visar på hur Birgit C. talade i termer av ”Noblesse oblige”, det vill säga föreställningen om att sociala privilegier medför en hårdare plikt till samhällsansvar, och beskrev sig själv som en sann socialist med förakt för personlig egendom, och som ”en intellektuell universitetsmänniska”, vilken till skillnad från ”en osammansatt förbryartyp, som handlar av ren slentrian”, hade ”en oöverstiglig psykologisk hämning mot att avsiktligt bryta mot strafflagen”.²⁰ Birgit C:s föreställningar och uttalanden om att vara förmer än andra patienter återgavs också – ofta och tydligt – i journalanteckningarna, ibland närmast ordagrant. Men de verkar inte ha bedömts som signifikanta nog att tas upp i Wingqvist-Rencks utlåtanden till Sinnessjuknämnden. Till skillnad från i fall med patienter som var långt ifrån överklass redan från början – som Ester J. – tycks inte den självsäkra attityden ha tolkats som tecken på storhetsvansinne, utan mest som en irriterande form av borgerligt och kulturradikalt högmod. Slående är också hur den högutbildade Birgit C:s vilja att ägna sig åt skrivande – till skillnad från skrivlusten hos arbetarkvinnor som Ester J. och Stella H. – aldrig tolkades som något negativt; tvärtom sågs Birgit C:s skrivande som en nyckel till normalisering och självförsörjning.

Att Birgit C. skulle ha en ”stegrad sexualitet” var något som påpekats flera gånger under polisutredning och rättspsykiatrisk utredning. En advokat som förordnats som rättsligt biträde åt (men retade gallfeber på) Birgit C. under häktningstiden, konstaterade ”att hon – som ofta sinnessjuka kvinnor – har starkt stegrad sexualitet”.²¹ Och den utredande

18. Brev från Zeth Höglund till SSN 14 okt. 1937. Akt med dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA.

19. Ibid.

20. Avskrift av brev från Birgit C. till Elin Wingqvist-Renck 24 juni 1936 i Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA.

21. PM av advokat Ivar Glimstedt återgiven i ”UTDRAG AV DOMBOKEN, hällen

läkaren på Lillhagen, Peter Varenius, konstaterade i sitt sammanfattande utlåtande att Birgit C. framstod som en person med ”en abnormt stegrad sexualitet”.²² Under utredningstiden på Lillhagens sjukhus hade också Birgit C. själv beklagat sig över sitt ”begär”, och vid ett tillfälle hade hon rentav bett att få bli steriliserad i hopp om att slippa ifrån det.²³ Elin Wingqvist-Renck låg däremot påfallande lågt i frågan om Birgit C:s ”stegrade” sexualitet, och plockade inte upp den som argument i förhandlingarna med Sinnessjuknämnden.

Nämnden tillmötesgick överläkarens, patientens och chefredaktörens önskemål och medgav sex månaders försöksutskrivning, på villkor att Birgit C. vistades i Stockholm och där ägnades ”omvårdnad och tillsyn av chefredaktören Z. Höglund” samt erhöll bostad och arbete genom den samme.²⁴

När försöksutskrivningstiden närmade sig sitt slut skrev Wingqvist-Renck åter till Sinnessjuknämnden. Denna gång rekommenderade hon att Birgit C. skulle skrivas ut för gott. Om nämnden ändå ville fortsätta försöksutskrivningen en tid rekommenderade hon att denna skulle bli så kort som möjligt.²⁵ Wingqvist-Renck baserade bedömningen på Zeth Höglunds rapporter, som indikerade att Birgit C. ”kommit i god psykisk balans och visat förmåga att reda sig ute i livet”. Efter ett par månader på damhotell i Årsta hade Birgit C. hyrt en egen bostad på Östermalm. Under tiden hade hon fortsatt att skriva recensioner och göra översättningar åt *Social-Demokraten*, samtidigt som hon gjort översättningar åt en ideell förening.²⁶ De 300 kronor i månaden som detta inbringade bedömdes som väl tillräckligt att leva på, och hennes övervakare lämnade ”de bästa vitsord” om såväl arbetsprestationer som uppförande. Till sin senaste rapport hade Höglund dessutom bifogat en begäran om att Birgit C. borde

vid urtima sammanträde med Askims, Västra och Östra Hisings samt Sävedals häradsrätt å centralfängelset å Härlanda i Göteborg den 8 februari 1935” samt även i utlåtande om sinnessillstånd av läkaren Peter Varenius, Lillhagens sjukhus, till Domhavanden i Askims, Västra och Östra Hisings samt Sävedals härader, 30 april 1935, båda i Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA.

22. Epikris i utlåtande om sinnessillstånd från Peter Varenius 30 april 1935, i Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA.

23. Utlåtande om sinnessillstånd från Peter Varenius 30 april 1935, i Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA.

24. Beslut av SSN 23 okt. 1937. Akt med dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA.

25. Brev från Elin Wingqvist-Renck till SSN 5 april 1938. Akt med dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA.

26. ”[N]ationalkommittén för trafiksäkerheten” (d.v.s. Nationalföreningen för trafiksäkerhetens främjande, NTF). Brev från Elin Wingqvist-Renck till SSN 5 april 1938. Jfr intyg från Otto Wallenberg, verkställande direktör i NTF, daterat 7 april 1938. Akt med dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA.

få bli helt utskriven från sjukhuset för att på så sätt lättare kunna skaffa sig fast arbete.²⁷

Ett par dagar senare skrev Birgit C. själv, via Wingqvist-Renck, till Sinnessjuknämnden och begärde definitiv utskrivning. Hon hänvisade till Zeth Höglunds rapporter och hans hemställan om utskrivning, till ett intyg från sin andre arbetsgivare, direktör Otto Wallenberg, till ett bifogat läkarutlåtande från en oberoende läkare, Karl Otto Larsson, som intygade att Birgit C. – utöver svåra menssmärtor som nu dock ”fullständigt” lindrats genom strålbehandling på Radiumhemmet – i allt framstod som fullt frisk och arbetsför, och till en rad bifogade artiklar som hon själv skrivit inom överenskomna tidsramar.²⁸

Själv motiverade hon sin begäran med hänvisning till medborgerliga rättigheter, människovärde och möjligheter att försörja sig själv, och till att ingen kunde ha något att vinna på den sociala isolering som hon menade att tillvaron som försöksutskriven ändå medförde:

Ett kvarstående som blott ”försöksutskriven” försvårar i hög grad min strävan att få en fast anställning och därmed sammanhängande ordnad ekonomi. Jag har visserligen under dessa månader haft tillräckligt för min existens, med det har dock icke inneburit den fasta anställning, som jag eljest skulle kunna förvärva och som skulle ge mig en ökad trygghet. Denna ställning hindrar mig också att kunna utsträcka min journalistiska verksamhet till exempelvis veckotidningar och tidskrifter. Den hindrar mig även från att komma i kontakt med andra människor och skaffa mig de vänskaps- och kamratförbindelser, av vilka varje människa är mer eller mindre beroende. Den isolerar mig sålunda på ett sätt, som ej kan vara gagneligt i längden för humör och arbetsförmåga.

Jag ber er med hänvisning till allt detta, att Sinnessjuknämnden måtte genom en definitiv utskrivning återge mig möjligheten att återvinna medborgerliga rättigheter, människovärde och tryggade förvärvsmöjligheter.²⁹

Birgit C. skickade med ännu fler artiklar än förra gången: en recension av en lärobok i ryska, en krönika om Sven Hedins bok *Den vandrande sjön*, en

27. Brev från Elin Wingqvist-Renck till SSN 5 april 1938. Akt med dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA.

28. Brev från Birgit C. till SSN 7 april 1938. Jfr även intyg från Dr. Karl-Otto Larsson daterat 6 april 1938, och intyg från Otto Wallenberg, daterat 7 april 1938. Akt med dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA. De svåra menssmärtorna är också ett återkommande tema i Birgit C:s patientjournaler.

29. Brev från Birgit C. till SSN 7 april 1938. Akt med dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA.

krönika om Karen Blixens *Afrikansk pastoral* (den bok som senare kommit att bli känd under titeln *Den afrikanska farmen*), och en recension av en biografi över den danske statsministern Thorvald Stauning.³⁰

Genom dessa artiklar kunde Birgit C. visa på ett stort kulturellt kapital, och även på ett socialt sådant. Det sociala kapitalet stärktes av brev från välkända gynnare. Till skrivelsen bifogades förutom breven från Otto Wallenberg och Karl-Otto Larsson också en vidimerad avskrift av en nyårshälsning från Sven Hedin, där han tackade för ”den nobla, sakliga och på förstklassig svenska skrivna recensionen av ’Den vandrande sjön’”.

Till Birgit C:s brev och bilagor bifogade Elin Wingqvist-Renck ett eget följebrev, där hon berättade att hon dagen innan blivit uppringd av Birgit C., som verkade ”glad och förhoppningsfull” och sade sig ha fått löfte om fast anställning på *Social-Demokraten* om hon blev utskriven.³¹

Att få stöd från så många kända och etablerade personer var uppenbarligen till stor hjälp för Birgit C. i förhandlingarna med läkare och sinnessjuknämnd. Vid sitt nästa möte, den 21 april 1938, beslutade Sinnessjuknämnden, med Viktor Wigert som ordförande, att Birgit C. skulle skrivas ut definitivt och ovillkorligt, i enlighet med sitt eget, läkarnas och arbetsgivarnas önskemål.³²

Kring mitten av 1940-talet engagerade sig Birgit C. – som nu var anställd inom socialtjänsten i Stockholm – i en organisation för hjälp till försöksutskrivna patienter, De psykiskt sjukas väl, tillsammans med bland annat Astrid Våring.³³ Ungefär samtidigt publicerade hon en roman, under pseudonymen Viveka Hall, där hon i dramatiserade former redogjorde för straffriförklarade patienters rättslösa situation. Romanen presenterades i baksidestexten som ”en social tendensroman och en bok för människovärdet”. Signaturen Viveka Hall presenterades som en person med ”en mångårig verksamhet som journalist bakom sig, särskilt i arbetarpresen, där hon som free lance varit oförtröttlig i att påtala nu rådande sociala missförhållanden”. Också här hade Birgit C. skaffat stöd från personer med hög profil i samhällsdebatten. Förordet till romanen skrevs av den välkände psykoterapeuten Poul Bjerre, som upprördes över bokens skildring av en sinnessjukvård där inte bara psykoterapi utan även

30. Sign. C.B., ”En ny rysk lärobok”, *Social-Demokraten* (oklart datum); ”Dagens krönika: Den vandrande sjön”, *Social-Demokraten* 23 dec. 1937; ”Dagens krönika: En afrikansk farm”, *Social-Demokraten* 2 feb. 1938. Akt med dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA.

31. Brev från Elin Wingqvist-Renck till SSN 9 april 1938. Akt med dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA.

32. Se försättsbladet till Birgit C:s personakt i SSN:s arkiv, dnr 419/1938, EI vol. 28, SSNA, MSA, RA.

33. Brev från Birgit C. till Elin Wingqvist-Renck, 25 dec. 1945, i Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA.

sakkunniga undersökningar lyste med sin frånvaro. Han framhöll att han som alla andra läkare hade många goda skäl att misstro denna typ av ”interneringsskildringar”, men inte desto mindre ville slå ett slag för deras nödvändighet i avslöjandet av missförhållanden på olika anstalter. Och detta gällde även för berättelser där man som här ”på grund av skildringens realism förstår att författaren måste ha haft egna erfarenheter och alltså varit part i målet” och därmed kunde misstänkas vara vid mindre än fullt förstånd. Förordets rungande slutkläm citerades även i baksides-texten:

Önskvärda är alla sanna, levande och lyftande skildringar av det hårda liv vi måste leva och som ger oss ett handtag. *Nödvändiga* är de som utöver detta bäres av ett stort rättfärdighetens patos och av en högspänd vilja till människornas frigörelse ur fördomar och inskränktheter.

*Denna bok tillhör de nödvändiga.*³⁴

Att just Birgit C:s lätt kamouflerade livshistoria skulle lyftas upp på detta sätt kan i ljuset av dokumenten i hennes personakt framstå som smått ironiskt. Visserligen tillbringade Birgit C. två och ett halvt år på sinnessjukhus, men det var till följd av en allvarlig incident som hennes ansvariga läkare betecknade som mordbrand.³⁵ Så snart hon kommit i förhandlingar med Sinnessjuknämnden gick hennes ärende dessutom som vi sett den väg hon önskade, på ett osedvanligt smidigt sätt. Detta skedde troligen i hög grad tack vare hennes nätverk och uppenbara förmåga att skaffa stöd från personer med rätt typ av inflytande – en förmåga som hon dessutom lyckades undvika att få karakteriserad som psykopatiskt manipulativ.³⁶

34. Viveka Hall, *Fordringsägare på livet*, med inledning av Poul Bjerre (Stockholm: Medéns, 1945). Citerat från Bjerres inledning, s. 9, i sin tur återgivet längst ned i baksides-texten. De kursiverade orden är betonade i baksidestextens cit., inte i själva inledningen. Om Poul Bjerre (1876–1964), se Jan Bärmark & Ingemar Nilsson, *Poul Bjerre: ”Människosonen”*, (Stockholm: Natur och Kultur, 1983); Poul Bjerre, *Från psykoanalys till psykosyntes*, urval med kommentarer av Jan Bärmark & Ingemar Nilsson (Stockholm: Natur och Kultur, 1976). På begäran av Sune Wohlfahrt, överläkare på Beckomberga, som själv var mycket kritisk mot Poul Bjerres i hans ögon omdömeslösa hyllning av *Fordringsägare på livet*, sammanställde Elin Wingqvist-Renck en jämförelse mellan journalanteckningarna och utsagorna i boken. Jämförelsen finns bevarad i Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA, liksom brev från Sune Wohlfahrt till Elin Wingqvist-Renck 1 dec. 1945.

35. Se försättsblad i journal samt även läkarutlåtande från Wingqvist-Renck för ansökan om pension 20 juni 1936, kopia i Birgit C:s journal från Sundby sjukhus, SLA.

36. Enligt *Sveriges dödbok* dog Birgit C. 1956, 49 år gammal. Hon hade varit gift en kortare period, men äktenskapet var redan från början misslyckat och slutade i skilsmässa 1942. Jfr brev och anteckningar i sjukhusjournalen från några månader efter utskrivningen.

Berättelsen om Lajla Eks öde är ett mänskligt dokument av stor allmän-
giltig betydelse, ty det äger sin tillämpning på åtskilliga av de förfelade,
snedvridna existenser som samhällsmaskineriet producerar. Viveka Halls bok
är en ljungande anklagelse mot hela detta system — i fallet Lajla Ek till sina
verkningar jämförbart med ett justitiemord — och den allvarligaste kritik
mot förhållandena på de statliga sinnessjukhusen, som hittills sett dagen i
bokform. Ingen som läser denna skakande roman kan stå likgiltig.

Dr POUL BJERRE

säger i sin inledning till Viveka Halls bok:

»Önskvärda är alla sanna, levande och lyftande skildringar av det
hårda liv vi måste leva och som ger oss ett handtag. Nödvändiga är
de som utöver detta bäres av ett stort rättfärdighetens patos och av en hög-
spänd vilja till människornas frigörelse ur fördomar och inskränktheter.

Denna bok tillhör de nödvändiga.»

M E D É N S F Ö R L A G S A K T I E B O L A G

Kr. 10:50

Faksimil av baksidan på omslaget till Birgit C:s bok med en lovordande rekommendation av psykoterapeuten Poul Bjerre, hämtad från Bjerres egen inledning till boken. Foto: författaren.

NYTTA OCH ONYTTA AV KONTAKTER

Birgit C. var knappast den enda psykopatklassade patient som hade nytta av kontakter, social status och goda släktförhållanden. Ett annat exempel jag stött på är en artonårig flicka som togs in på S:t Lars sjukhus 1936, diagnosticerad som debil psykopat – troligen på grund av ett tidigare skalltrauma – med intelligensålder på 12 år. Hon hade dessutom giftstruma. Flickan hade också enligt sin läkare haft flera olämpliga pojkvänner. Den sista var en ”kriminell yngling” som hon hjälpt med flera inbrott, och det var efter att ha ertappats med detta som hon blivit sinnesundersökt och otillräckligförklarad. Efter ett år på S:t Lars skrev sjukvårdsläkare Karin Strömberg till Sinnessjuknämnden och föreslog att flickan, som blivit steriliserad under sjukhusvistelsen, skulle bli utskriven på försök. ”Hon kommer med största säkerhet att nu göra sitt bästa att sköta sig”, skrev Strömberg och poängterade som en stor fördel att hon kunde bo hos sin morbror och moster, som ”hela tiden visat stor förståelse och största intresse för henne”. Hon framhöll här särskilt att både morbrodern och mostern varit ledamöter av stadsfullmäktige. Mostern satt dessutom i stadens fattigvårdsstyrelse sedan 16 år tillbaka.³⁷ Sinnessjuk-

37. Brev från Karin Strömberg till SSN 6 april 1937; avskrift av journal förd vid hjälpverksamheten vid S:t Lars sjukhus, Lund april 1937. Akt med dnr 1611/1938, EI vol. 30, SSNA, MSA, RA.

nämnden beslutade om försöksutskrivning, och därefter om fortsatt försöksutskrivning.³⁸ Efter ett och ett halvt år föreslog Karin Strömberg att flickan skulle skrivas ut definitivt, och skickade som stöd för saken med ett handskrivet yttrande från Einar Sjövall, välkänd professor i patologisk anatomi och rättsmedicin. Sjövall var bekant med såväl flickans föräldrar som mostern och morbrorn, vilka han sade sig kunna ge de bästa vitsord.³⁹ Han var också gammal vän och mångårig författarkompanjon till Medicinalstyrelsens generaldirektör Axel Höjer, som var ständigt ledamot i Sinnessjuknämnden.⁴⁰ Två veckor senare beslöt Sinnessjuknämnden om definitiv utskrivning.

En strategi, som användes av flera av de patienter vars fall jag studerat, var att kontakta eller åberopa Carl Lindhagen, som ju gjort sig allmänt känd som en förkämpe för rättssäkerhet inom psykiatin.⁴¹ I ett av dessa fall, som gällde en präst och som jag återkommer till längre fram, nappade Lindhagen också på kroken och tog upp ärendet i riksdagen.⁴²

För patienter från medelklass och överklass var åberopande av kontakter ofta, om än inte alltid, en mer eller mindre framgångsrik strategi. Åter kan här jämföras med Ester J., som varken hade nytta av att kunna hänvisa till den framgångsrika Eva Andén som sin advokat, eller av sitt idoga skrivande till andra kända personer. Ruth Svensson och andra läkare fortsatte som jag visat att avstyrka Ester J:s begäran om försöksutskrivning, år efter år. Ett av argumenten var att de vänner som lovat att ta emot och övervaka henne var ”en arbetarfamilj”, som bedömdes som ”välmenande men okritisk”.⁴³

En annan klassrelaterad nackdel avspeglas i hur en stor andel av de påstådda psykopaterna var människor, ofta ekonomiskt och socialt utsatta, som hamnat inom psykiatin efter att ha begått småstöder. Men det

38. Beslut om försöksutskrivning av SSN 19 april 1937; beslut om fortsatt försöksutskrivning 15 nov. 1937, 9 maj 1938. Akt med dnr 1611/1938, EI vol. 30, SSNA, MSA, RA.

39. Brev från Karin Strömberg till SSN 24 nov. 1938; yttrande från Einar Sjövall 24 nov. 1938, båda i akt med dnr 1611/1938, EI vol. 30, SSNA, MSA, RA.

40. J. Axel Höjer, *En läkares väg: Från Visby till Vietnam* (Stockholm: Bonnier, 1975), s. 99, 199; Sjövall & Höjer, *Medicinsk medborgarkunskap*; J. Axel Höjer & Einar Sjövall, *Folkhälsan som samhällsangelägenhet* (Stockholm: Bonnier, 1945).

41. Se t.ex. brev från ”Eskil N.” (se kap. 12) till överläkare Frans Velander på S:ta Maria sjukhus, 14 april 1938, i akt med dnr 1225/1939, EI vol. 35, SSNA, MSA, RA; osign. brev från ”Hanna E.” (se kap. 14) till Borgmästaren G. Lindskog i Karlstad 16 dec. 1940, i akt med dnr 329/1946, EI vol. 100, SSNA, MSA, RA.

42. Diskussionsinlägg i första kammaren, se Riksdagens protokoll, FK, nr 36, 21 maj 1938. Den psykopat- och kverulantklassade prästens fall tas upp i detalj i kapitel 11.

43. Citerat ur brev från Ruth Svensson till SSN 29 sep. 1937. Akt med dnr 1787/39, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

förefaller också som att en betydande andel av påstådda psykopater avvek från den borgerliga normen på andra sätt än genom fattigdom och småbrottslighet. Inte minst genom olika former av konstnärligt bohemeri – redan i den mindre grupp av fall jag undersökt närmare ingår flera musiker, konstnärer, författare och artister. Misstänksamheten mot bohemiska livsstilar skiner också igenom på andra sätt, som när den hysteroida psykopaten Martin E. besökt en fest frekventerad av konstnärer och detta uttryckligen nämndes i följande psykiatriska utvärderingar. Det var även så att flera av de påstådda psykopaterna var missbrukare: alkoholister men också narkomaner och blandmissbrukare.

Men det fanns också en del mer borgerligt stadgade, välbärgade och välutbildade personer som diagnosticerades som psykopater eller kverulanter. I dessa fall blir det särskilt tydligt hur snabbt människors sociala såväl som ekonomiska ställning kunde haverera i samband med diagnos, inspärning och fortsatt stigmatiserande försöksutskrivning. Flera patienter med kvalificerade yrken och samhällspositioner fick som vi ska se framöver också mer eller mindre totalt yrkesförbud i samband med sin sjukförklaring. En psykiatrisk diagnos, och det gällde alltså även gränsdiagnoser som psykopati eller kverulansparanoia, innebar därmed ofta en drastisk klassresa nedåt. Särskilt tydligt visade sig detta i fall med personer som själva kämpat sig upp i en ekonomisk medelklassposition genom utbildning och hårt arbete, utan att ha någon grundmurad social förankring där.